

روابط فرهنگی ایران و روسیه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی

الهه کریمی ریابی^۱

بسیاری از متفکران معاصر بر اهمیت فرهنگ و مولفه‌های آن در روابط جهانی و بین‌المللی تأکید نموده‌اند. روابط میان ایران و روسیه از قدمتی چهارصد ساله برخوردار است. موافقت‌نامه فرهنگی میان ایران و روسیه که در سال 1345 به امضا رسید، هم‌اکنون نیز پایه قانونی مناسبی برای فعالیت‌های دو کشور می‌باشد. تا پیش از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، این قرارداد بیشتر مبنای فعالیت‌های گسترده روسیه در ایران بود ولی با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، زمینه ظهور مبادلات فرهنگی دو جانبه پدید آمد.

در طول دهه نود میلادی روابط فرهنگی دو کشور گسترش داشت. در عین حال مقطع زمانی 1378 و گشایش رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه نقطه عطفی در فعالیت‌های فرهنگی ایران در روسیه به شمار می‌آید. در این مقاله با نگاهی اجمالی به روابط فرهنگی دو کشور پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، سطح کنونی روابط و عوامل موثر در گسترش آن مورد بررسی قرار می‌گیرند.

واژگان کلیدی: روابط فرهنگی، رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و اشتراکات فرهنگی.

^۱. دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد رشته مطالعات روسیه دانشگاه تهران

مقدمه

بسیاری از متفکران و متخصصان معاصر بر اهمیت فرهنگ و مولفه‌های آن در روابط جهانی و بین‌المللی تأکید نموده و تغییر ماهیت روابط بین‌المللی و سیاست جهانی را از رویکرد نظامی و اقتصادی به رویکرد فرهنگی، ویژگی بارز جهان امروز دانسته‌اند. عده‌ای بر نقش آفرینی مقوله فرهنگ و روابط فرهنگی در ایجاد درک صحیح و متقابل و تاثیر آن بر روابط سیاسی و اقتصادی صحنه می‌گذارند. به عبارت دیگر، روابط فرهنگی می‌تواند به عنوان کلیدی برای ورود به روابط سیاسی و اقتصادی تلقی شود. افزون بر آن در دنیای کنونی، فرهنگ به عنوان کالایی اقتصادی در تبادلات ملل و فرهنگ‌های مختلف، ارزش و جایگاه ویژه‌ای یافته است. با این دیدگاه اهمیت نهادینه کردن، تداوم و الگومند سازی فعالیت‌های عرصه روابط فرهنگی بین‌المللی نمایان می‌شود. تحول در روش‌شناسی روابط بین‌الملل و رویکرد جامعه‌شناسی به مسائل بین‌المللی، خود از جمله عواملی است که به طرح جدی نقش تاریخ و فرهنگ در تحولات بین‌المللی می‌انجامد.

فعالیت‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور می‌تواند در یک چارچوب تئوریک و در قالب نقش فرهنگ در روابط بین‌الملل و میزان تأثیرگذاری فرهنگ در سیاست خارجی کشورها مورد بحث و بررسی قرار گیرد. توجه به فعالیت‌های فرهنگی در خارج از کشور پس از پایان یافتن جنگ سرد و برداشته شدن سایه سنگین قاعده موازنه قوا مورد توجه بسیاری از کشورهای دنیا قرار گرفته است. با زوال استیلای مکتب واقع‌گرایی و سپری شدن کشمکش دوره جنگ سرد به نقش فرهنگ و تاریخ به عنوان یکی از عوامل مهم و پایدار در روابط بین‌الملل توجه بیشتری شد.

فرضیه این مقاله آن است که «با وجود تلاش‌های صورت گرفته برای گسترش روابط فرهنگی میان ایران و روسیه در دوره پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و خصوصاً در سال‌های اخیر و تغییر نگرش هر یک از طرفین نسبت به شرایط موجود، این روابط هنوز در سطح قابل قبولی نبوده و موانع سیاسی، تاریخی و ... مانع گسترش آن می‌گردند» و روش کار تبیینی است.

هدف این مقاله بررسی روابط فرهنگی ایران و روسیه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی با توجه به تغییر موقعیت سیاسی دو کشور، تلاش‌های صورت گرفته برای گسترش همکاری‌ها، ارزیابی سطح کنونی و راه‌های گسترش آن می‌باشد.

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، سرآغاز فصل جدیدی از روابط

روابط میان ایران و روسیه از قدمتی چهارصد ساله برخوردار است. با وجود خاطرات ناخوشایندی که از برخی دوره‌های روابط دو کشور در اذهان باقی مانده است، گسترش روابط دوره اخیر به آغاز دهه هشتاد میلادی و پیروزی انقلاب اسلامی ایران برمی‌گردد که اصل «نه شرقی و نه غربی» به عنوان یکی از اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران اعلام شد. در این دوران نیز روابط ایران و روسیه تا پایان دهه هشتاد و آغاز دهه نود میلادی با تنش فراوان و رکود همراه بوده است. تنها با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و زوال بلوک شرق بود که جو بی‌اعتمادی میان ایران و جمهوری‌های شمالی فرو ریخت و دوره جدیدی از روابط در منطقه آغاز شد، به این معنا که از سویی شبح یک ابر قدرت خوفناک از مرزهای شمالی ایران رخت بر بست و از سویی دیگر معلوم شد که در مورد خطر انقلاب اسلامی و ترویج نهضت‌های اسلامی و بنیادگرایی در جمهوری‌های سابق شوروی بیش از اندازه مبالغه شده است. (<http://moscow.icro.ir>)

در واقع فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی سرآغاز فصل جدیدی از روابط فرهنگی ایران و روسیه است. در سال‌های اول پس از فروپاشی، در مجموعه فعالیت‌های فرهنگی ایران در روسیه توجه به مسلمانان روسیه و ترجمه و چاپ کتاب‌های دینی به زبان روسی از جایگاه برجسته‌تری برخوردار بوده است اما در سال‌های بعد از آن همکاری‌های علمی، فرهنگی و آموزشی نیز مورد توجه نسبی قرار گرفتند. در طول دهه 90 روابط فرهنگی دو کشور گسترش یافت. (آقازاده 1383: 38) عوارض پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و از هم گسیختگی نسبی ساختارها در روسیه فدراتیو و انگیزه جمهوری اسلامی ایران برای فعالیت فرهنگی در خارج از کشور از جمله عواملی است که موجب می‌شود در این دوره فعالیت‌های ایران در روسیه در مقایسه با فعالیت‌های فرهنگی روسیه در ایران از حجم و گسترش بیشتری برخوردار باشد، البته گشایش رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روسیه سهم به‌سزایی در این زمینه داشت. در عین حال در تمام این دوره چارچوب‌های لازم برای فعالیت‌های دو جانبه فراهم شده و اقدامات دو جانبه به صورت نسبی در حال انجام بوده است. در اواخر دهه 90 دولت روسیه به دیدگاه اوراسیایی روی آورد و تردیدهایی که در سال‌های اول پس از فروپاشی و در زمان حاکمیت دیدگاه غرب‌گرا در سیاست خارجی این کشور وجود داشت از سال 1375 و با روی کار آمدن یوگنی پریماکوف به عنوان وزیر امور

خارجه پایان یافت. با روی کار آمدن ولادیمیر پوتین در پایان هزاره دوم همکاری با ایران و بصورت گسترده‌تر نگاه هم‌زمان به غرب و شرق به عنوان جزء لاینفک سیاست خارجی روسیه درآمد. بازدید رسمی محمد خاتمی از مسکو در سال 1380 و امضای قرارداد روابط متقابل، صفحه جدیدی را در روابط دو کشور گشود.

در سال‌های اخیر و در دوره ریاست جمهوری ولادیمیر پوتین نیز روند گسترش روابط فرهنگی میان دو کشور ادامه داشت و رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از فضای بوجود آمده اقدامات فراوانی در این راستا انجام داد.

با توجه به تغییرهای پدید آمده در سال‌های پس از فروپاشی، سیاست‌های فرهنگی روسیه از تغییرات اساسی برخوردار بوده است. سال‌های دوران پیش از فروپاشی اقتضات خاص خود را آنچنان بر پیکره فرهنگی این کشور گسترده بود که برون رفت از آن همه ساختار سازی و پی‌ریزی ساختارهای جدید آن هم با تنگناهای اقتصادی سال‌های آغازین پس از فروپاشی، دشوار می‌نمود ولی سیاست‌های اقتصادی موفق آقای پوتین این دوران انتقال را به سرعت سپری کرد و اکنون متصدیان امور فرهنگی با بازیابی مجدد خود توانسته‌اند راه‌های انتقال فرهنگی به دوران متناسب با پس از فروپاشی را به سرعت طی کنند.

در سیاست‌های جدید فرهنگی روسیه تصدی‌گری دولت به حداقل کاهش یافته است و توان بخش خصوصی و نهادهای مردمی به عنوان عنصر اصلی لحاظ شده است و جالب اینکه مذهب نیز در موضوعات فرهنگی مورد توجه دولت فدراسیون روسیه قرار گرفته است، امری که در دوران پیش از فروپاشی هرگز به آن توجه نمی‌شد. ابزارهای فرهنگی برای تحقق این سیاست‌ها متنوع است به گونه‌ای که آموزش و پرورش، ارشاد، تربیت، دانش فلسفی، اجتماعی و انسانی، مذهب، هنر تجسمی، نشر کتاب، کارهای مربوط به کتابخانه و موزه، ایدئولوژی و تبلیغات، موازین و اصول سیاسی و حقوقی، کلیشه‌های قومی، اجتماعی و مذهبی مردم، آداب و رسوم، افسانه‌ها، اخلاقیات و اولویت‌های زیباشناسی، مد و دیگر اشکال اعتبار اجتماعی مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین توجه ویژه به معنویات نیز در این منشور مورد عنایت بوده است و به تنوع قومی، پیشرفت تحقیقات بنیادی علمی در رشته فرهنگ شناسی، تطابق هنری تجربه تاریخی اجتماعی و میراث فرهنگی ملی با هدف

مدرنیزاسیون اجتماعی- فرهنگی روسیه و مدل سازی الگوهای فرهنگی نیز توجه ویژه‌ای شده است.

چرایی تعاملات فرهنگی ایران و روسیه

چرایی تعاملات فرهنگی ایران و روسیه پدیده‌ای نو ظهور نیست بلکه از سابقه‌های طولانی برخوردار است. در اینجا به چند دلیل برای گسترش و تعمیق این تعاملات اشاره می‌کنیم:

الف) وجود زمینه دیپلماسی مردمی

اگر دیپلماسی مردمی را تلاش برای انتقال اطلاعات و پیام‌های خود به مردم جهان بدانیم، در این صورت دیپلماسی مردمی یکی از ابعاد مهم استراتژی امنیت ملی ما خواهد بود. این زمینه در گذشته برای کشور ما وجود نداشته و در آینده نیز مشخص نیست که تداوم یابد ولی در حال حاضر شرایط خوبی حاکم است و می‌توان از این شرایط استفاده کرد. برنامه‌ریزی فرهنگی باید به گونه‌ای باشد که توانایی ما را برای اطلاع رسانی و تاثیر گذاری بر کشور تاثیر گذار روسیه در جهت منافع کشور ما تقویت کند و گفتگوی میان شهروندان و موسسات ایرانی را با هم‌تایان خود در روسیه توسعه بخشد. اکنون طی سال‌های اخیر تعاملات گسترده‌ای میان این گروه‌ها در دو کشور بوجود آمده است. تبادل استاد و دانشجو، تاسیس و تقویت کرسی‌های ایران‌شناسی و هفته‌های فرهنگی توانسته است در گسترش دیپلماسی مردمی موثر باشد و حفظ و تعمیق این روند نیاز به توجه بیشتر مسئولین دارد.

ب) ظرفیت مسلمانان روسیه

بر اساس آمارهای رسمی بیش از بیست میلیون مسلمان در روسیه زندگی می‌کنند و این جمعیت چهار برابر مسلمانان ترکمنستان و سه برابر مسلمانان جمهوری آذربایجان و چندین برابر برخی از کشورهای عربی است. ظرفیت عظیم مسلمانان و کشش آنان به سمت آموزه‌های خردپذیر اسلامی که به صورت روزافزونی رو به گسترش است و نیز سهم‌گیری مسلمانان از حکومت و ایجاد تشکیلات مستقل دینی و حضور در کابینه دولت روسیه، فرصت بسیار خوبی بر آمده از اشتراکات دینی را فراهم آورده است.

ج) تاثیرگذاری روسیه بر جهان

روسیه با آنکه در سال 1991 فرو پاشید و پانزده کشور از جدایی مدار مرکزی اتحاد شوروی پدید آمد ولی از تاثیرگذاری آن بر معادلات جهانی بویژه در آسیای مرکزی و قفقاز کاسته نشد و هنوز نقش برادر بزرگتر را در مناطقی از جهان برای خود حفظ کرده است و در تعاملات خود با کشورهای اسلامی می‌کوشد تا روابط خوبی را که پایه‌گذاری کرده است حفظ کند. کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به دلیل برخورداری از فرهنگ مشترک پایه‌ریزی شده در دوران اتحاد جماهیر شوروی، هنوز تاثیر پذیری زیادی از فرهنگ و آموزه‌های فرهنگی روسیه دارند. گسترش تعاملات فرهنگی با روسیه به منزله گسترش تعاملات فرهنگی با آن کشورها نیز هست. بنابراین جمهوری اسلامی ایران می‌تواند تا حدودی منافع ملی خود را در آسیای مرکزی و قفقاز در سایه گسترش روابط فرهنگی با روسیه تامین کند.

د) پویا سازی فرهنگ دو کشور

اساساً فرهنگ هر کشوری در تعامل با دیگر فرهنگ‌ها پویا می‌شود. وقتی مظاهر فرهنگی را مورد بررسی قرار می‌دهیم، این نکته روشن می‌شود که خاستگاه فرهنگی هر پدیده فرهنگی حتی اگر در یک کشور باشد، بالندگی و پویایی آن در اثر تعامل با کشورهای دیگر به اوج می‌رسد. تعاملات فرهنگی ایران و روسیه نیز در گذشته بر اساس باوری که دو کشور بر این تعامل داشتند، شکل گرفته است و تداوم آن نیز از همین باور پیروی می‌کند.

ه) نگرش همسان به تعاملات فرهنگی

علی‌رغم اینکه عکس‌العمل افراد ساکن در کشورهای مختلف در برابر ایده تعامل فرهنگ‌ها متفاوت است و شمار کسانی که عقیده دارند فرهنگ آنها برترین فرهنگ جهان است با یکدیگر تفاوت دارد، اما تمامی مردم جهان بر این باورند که شیوه زندگی آنها برترین شیوه زندگی است و باید از فرهنگ خود در مقابل بیگانگان حمایت کنند. در اغلب کشورهای دنیا مناسب شمردن شیوه زندگی مرسوم، یک عقیده غالب بین تمامی نسل‌ها است، اگر چه نگرش جوانان در حفظ فرهنگ خودی با نسل مسن خود در اکثر کشورها متفاوت است. اما در روسیه نسبت حامیان فرهنگ خودی در بین نسل جوان و پیر تقریباً

یکسان است. البته این بدان معنا نیست که تعامل فرهنگی مورد غفلت قرار گرفته باشد بلکه تعامل در عین حفظ فرهنگ خودی مورد توجه جدی است. این نگرش در ایران نیز وجود دارد و از همین رو هر دو کشور همگرایی در حفظ فرهنگ خودی در برابر بیگانه را دارند و این وجه زمینه مناسبی برای گسترش تعاملات فرهنگی به شمار می‌آید.

و) فراخی عرصه تاثیرگذاری ایران در روسیه

ایران به دلیل برخوردار بودن از فرهنگ کهن و دیرینه اسلامی- ایرانی توانسته است نظر مردم و شرق شناسان روس را به خود جلب کند. ترجمه و انتشار کتاب‌های بسیاری از اندیشمندان و شاعران ایرانی بی آنکه از پشتیبانی ایران برخوردار باشد خود، دلیل گویایی بر توجه روس‌ها به فرهنگ اسلامی- ایرانی است. آموزه‌های ایرانی برای مردم روسیه از جذابیت خاصی برخوردار است به گونه‌ای که هنوز خیام، مولانا، سعدی و حافظ از توجه و عنایت بیشتری نسبت به بسیاری از مشاهیر غربی در چشم روس‌ها برخوردارند. به نظر می‌رسد عرصه‌های تاثیرگذاری بر فرهنگ روسیه بیش از عرصه‌های تاثیرپذیری برای کشور ما مهیا است و این امر در ایجاد و تحکیم دیپلماسی عمومی بسیار موثر است. (ابراهیمی ترکمان 1388: 4-1)

اشتراکات دو کشور

ایران و روسیه علی‌رغم بیگانگی ظاهری، مشترکات فراوانی، چه اثباتی چه سلبی، داشته و دارند. از جمله این مشترکات می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- حس احتیاط و عدم وجود امنیت نسبت به بیگانگان (که البته همیشه منفی نبوده است)؛

- عدم صراحت و وجود ابهام در زبان و ارتباط گفتاری هر دو جامعه؛

- جایگاه ویژه انصاف و عدالت در هر دو فرهنگ.

در رویکرد هر دو جامعه نسبت به جهانی شدن نیز اشتراکات مهمی وجود دارد، از جمله آن که در این زمینه پرسش‌های مشترکی در ایران و روسیه مطرح است، مانند پرسش اولویت جمع‌گرایی یا فردگرایی، پرسش شرقی بودن یا غربی بودن و نیز پرسش مربوط به اولویت نظم یا دموکراسی. ایران و روسیه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و

فرهنگی همکاری‌های بسیاری می‌توانند داشته باشند که البته ظرفیت این همکاری‌ها بیشتر از آن است که تاکنون انجام گرفته است. (شجاعی 1386: 219)

در حوزه سیاست خارجی روسیه عناصر مختلفی وجود دارد که ما را به یکدیگر نزدیک می‌کند، اما زمینه‌هایی نیز وجود دارد که میان ایران و روسیه رقابت حاکم است. از جمله عناصری که ما را به یکدیگر نزدیک می‌کند نگاه روسیه به ساختار جهانی است. مقابله با یک‌جانبه‌گرایی بیش از هر چیز دیگری ما را به روسیه نزدیک می‌کند. روسیه همچنین مانند ایران معتقد به این است که مبانی گفت‌وگو باید گفت‌وگوی تمدن‌ها و گفت‌وگوی ادیان باشد. در سطح کلان، کنترل هر دو کشور در دستور کار غرب قرار دارد و هر دو کشور با نظام تک قطبی و هژمونی آمریکا، گسترش ناتو، گسترش وهابیت و پان‌ترکیسم مشکل دارند که همین امر می‌تواند زمینه‌های همکاری بین دو کشور را فراهم سازد.

موقعیت ژئوپلیتیکی روسیه و ایران مکمل یکدیگر است. تحولات داخلی هر دو کشور بر روابط خارجی آنها تاثیر می‌گذارد. نقش روسیه در نظام بین‌الملل به عنوان یک قدرت هسته‌ای و عضویت در شورای امنیت و نقش ایران در جهان اسلام، از جمله فرصت‌هایی است که می‌تواند موجبات نزدیکی دو کشور را برای حل مسائل خود فراهم سازد.

اگر نمودار نیازهای دو کشور به یکدیگر را ترسیم کنیم، نگاه ما به روابط با روسیه و نگاه روسیه به این روابط بالعکس است. برای روسیه ابتدا روابط دوجانبه مهم است و بعد روابط منطقه‌ای و تأثیری که ایران روی جهان اسلام دارد.

از جمله چالش‌های جدی، می‌توان به فقدان مشارکت در حوزه‌های مشترک همچون قفقاز، دریای خزر، آسیای مرکزی و عراق، بی‌اعتمادی نسبت به یکدیگر، ترس از جهت‌گیری‌های ناگهانی در سیاست خارجی، ناتوانی در حفظ و تداوم رابطه مثبت، مکمل بودن اقتصاد هر دو کشور (هر دو صادر کننده انرژی هستند) و ساختار غربی اقتصاد ایران اشاره کرد.

از طرفی نوع نگاه ایران نسبت به روسیه نگاه سنتی است. نگاه ایران به روسیه همان نگاه دوران شوروی است. در حالی که روسیه کشوری بزرگ در شمال ایران است که در بسیاری از حوزه‌های امنیتی و حتی بحث تمامیت ارضی ایران در حوزه دریای خزر سهیم است و جایگاه متفاوتی نسبت به آنچه در زمان شوروی حاکم بود دارد. به هر حال ایران

باید سعی کند تا روابط خود را با روسیه به صورت دوجانبه تعریف نماید و بحث روابط با روسیه را از بحث معادلات جهانی خارج سازد.

همچنین میان زبان‌های فارسی و روسی اشتراکاتی وجود دارد. دکتر محمدرضا محمدی استاد زبان روسی در پژوهشی به ورود بیش از 30 کلمه از زبان روسی به زبان فارسی اشاره می‌کند. (محمدی 1385: 110-90) تعدادی از واژگان روسی از جمله "سماور"، از روسی وارد زبان فارسی شد و در بین مردم خانوارهای ایرانی جای گرفت. حتی در بین خانوارهای آذری در تبریز و پیرامون، واژگان روسی همچون "پدنس" (سینی)، "چاینیک" (به معنی قوری و ظرف نگهداری چای خشک) به کار برده می‌شود. در تبریز هنوز هم میدانی به نام "قونقا باشی" وجود دارد که یادآور همکاری‌های اقتصادی روسیه در تاسیس ایستگاه واگن اسبی (قونقاد) تا ایستگاه راه آهن تبریز و سپس راه‌سازی در ایران با کمک مهندسان روسی است. شیلات شمال هم جای خود را دارد. هنوز هم کهنسالان رشت به یاد دارند که کالاهای کشتی‌های روسی در شناورهایی به نام "بارکاس" (بارکا، کرجی، قایق) تا پیر بازار رشت (اکنون یکی از محلات شهر رشت) می‌آمد و در آنجا برای فروش عرضه می‌شد. واژگان سمچکا (تخمه آفتاب گردان)، اسپیچکا (کبریت)، ماتروشکا (عروسک)، زامیسکا (بتانه)، زاپاس (یدک)، سیچاس (نقد، اکنون)، درشکه، بشکه، شوشکه، شوتکه و ترمز در برخی از نقاط آذربایجان، گیلان و سایر نقاط ایران متداول است که نشان دهنده روابط فرهنگی مردم دو کشور است. البته در زبان روسی نیز واژگان زیادی از فارسی وارد شده است، از جمله چمدان (چمدان)، خاخول (کاکل) و ... که از فعالیت‌های تجاری و اقتصادی و گسترش و تعمیق روابط دوستی دو کشور خبر می‌دهد. واژه "شنل" آن چنان در فارسی متداول شد که کسی گمان نمی‌کرد و نمی‌کند که منشأ آن روسی است.

ابوالفضل آزموده مترجم و نویسنده ایرانی که در این زمینه تحقیق کرده توانسته بیش از 55 واژه فارسی و 52 واژه عربی متداول در زبان فارسی را بدست آورد که در زبان روسی به کار رفته و می‌رود. باید گفت که بیش از 80 درصد فارسی یا عربی بودن واژه‌های جمع آوری شده توسط وی، مورد تایید فرهنگستان علوم اتحاد شوروی (سابق) بوده و گواه این آمار لغت نامه منتشر شده از طرف این فرهنگستان تحت عنوان "فرهنگ لغات خارجی در زبان روسی" است.

از جمله واژه های فارسی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

انبار، انبه، انجیر، بخشش، پادشاه، پارچه (به معنی زربفت ابریشمی)، پری، پولاد، تخت، چادر، چاپخانه، خاکی، خدیو، خرما، دربار، درویش، دیوان، رخ (در شطرنج)، زرنا(سرنا)، سختیان، سپاهی، سردار، سرمه، شاه، شطرنج، شغال، شفتالو(نوع خشک شده هلو و شفتالو)، قلین، فرمان، وزیر(شطرنج)، فیروزه، کاروان، کاروانسرای، کافور، منجد، لاجورد، مات(در شطرنج)، مات(تار، کدر)، مختال، مشک، میرزا، نارگیله(نوعی قلیان)، نماز، نشادر و غیره. (سنایی و کرمی 1387: 62-63)

همچنین میان ضرب المثل های فارسی و روسی اشتراکات فراوانی وجود دارد که مشترکات ضرب المثل های هریک از این زبان با زبان های اروپایی بیشتر است. (شجاعی 1386: 235)

روابط در دوره جدید

همکاری های فرهنگی دو کشور در سال های اخیر در حوزه های زیر قابل بررسی

هستند:

- 1- نشست های علمی و تبادل دانشجو
- 2- ترجمه کتاب در رشته های مختلف
- 3- توریسم و گردشگری
- 4- مبادلات فرهنگی در رشته های تئاتر، سینما، موسیقی
- 5- گفتگوی بین ادیان
- 6- گسترش مراکز آموزش زبان، ایران شناسی و روسیه شناسی

زبان ابزار مهمی برای تقویت روابط و گسترش همکاری می باشد. در حال حاضر در 10 دانشگاه مسکو گروه آموزش زبان فارسی دایر است. علاوه بر مسکو در شهرهای سنت پترزبورگ، قازان، آستاراخان، ماخاچ قلعه، دربند، نووسیبیرسک و ساراتوف نیز کلاس های آموزش زبان فارسی وجود دارد و گروه هایی متشکل از کارشناسان تاریخی، اقتصادی و فرهنگی در آنجا فعالیت دارند. گفتنی است که رایزنی فرهنگی سفارت ایران مشوق اصلی آموزش زبان فارسی در شهرهای روسیه است. روسیه به پژوهش های علمی در رشته ایران شناسی توجه داشته و دارد و مراکز علمی تحقیقاتی در زمینه های تاریخ ایران، وضع کنونی کشور، اقتصاد و سیاست آن انجام می دهند.

در رشته ادبیات کارهای جالبی در دست انجام است از جمله: ترجمه و بررسی اشعار فارسی، مطالعه ادبیات کلاسیک روس از نقطه نظر تاثیر ادبیات منظوم فارسی و اسلامی در آن، آشنایی با گویش های مختلف زبان فارسی و زبان های قدیمی ایرانی توسط زبانشناسان روس. مطالعات اسلام شناسی هم در روسیه رو به پیشرفت است. همچنین ترجمه آثار نویسندگان فارسی زبان ادامه دارد. علاقه مردم مناطق مسلمان نشین در کشور روسیه به آشنایی با فرهنگ کشور همسایه و آموختن زبان فارسی به مراتب بیشتر است.

سالانه 150 دانشجو در دانشگاه های تهران، مشهد، رشت و بابلسز زبان روسی را در مقطع کارشناسی فرا می گیرند. علاوه بر آن دوره کارشناسی ارشد آموزش زبان روسی در دو دانشگاه سالانه 30 دانشجو می پذیرد. از سال 1386 رشته مطالعات روسیه در مقطع کارشناسی ارشد در دانشگاه تهران تاسیس شده است. در سال 1387 نیز دوره دکترای آموزش زبان روسی در این دانشگاه راه اندازی شد. این آمار نشان دهنده علاقه فراوان جوانان ایرانی برای فراگیری زبان روسی و آشنایی با فرهنگ و تمدن روسیه می باشد و آموزش زبان محلی برای آموزش فرهنگی و نزدیک ساختن فرهنگ ها است. (دفترچه راهنمای پذیرش دانشجو در دانشگاه های دولتی سال 1387)

کتاب هایی را که در دهه 90 قرن بیستم در ایران درباره روسیه به چاپ رسیده است می توان به شرح زیر طبقه بندی کرد:

الف) کتاب های تاریخی و سیاسی: این نوع کتاب ها عمدتاً از سوی منابع غربی و درباره سیاست های اتحاد شوروی و بحران سیاسی شوروی ترجمه و منتشر شده اند.

ب) سرگذشت نامه ها و خاطرات مشاهیر و سیاستمداران شوروی: در این زمینه زندگی نامه های خروشچف¹، گورباچف²، یلتسین³، ساخارف⁴، آندره گرومیکو⁵ از منابع روسی و زندگی نامه های استالین⁶، بریا⁷، لنین⁸ و دیگران از منابع غیر روسی ترجمه و منتشر شده اند. اخیراً زندگی نامه ولادیمیر پوتین در مصاحبه با خبرنگاران، ترجمه و چاپ شده است.

¹. Khrushchev

². Gorbachev

³. Yeltsin

⁴. Sakharov

⁵. Andre Gromyko

⁶. Stalin

⁷. Beria

⁸. Lenin

ج) آثار ادبی: در زمینه ادبیات نوین کار چندان برجسته‌ای صورت نگرفته است. این آثار عمدتاً تجدید چاپ یا تجدید ترجمه و انتشارات جدید است. برای نمونه ترجمه جدیدی از «مرگ ایوان ایلیچ»^۱ اثر تالستوی از انگلیسی و ترجمه جدیدی از «جنگ و صلح» اثر همین نویسنده از روسی ترجمه و چاپ شده است. «اشعار منظوم»، ترجمه جدیدی از آثار تورگنیف^۲ در سال 2000 نیز از این جمله است.

د) ماهنامه: ماهنامه "جار" از انتشارات انجمن همکاری های علمی- فنی ایران با روسیه که در آن مطالب و اخبار علمی و فنی منتشر می‌گردد. (همان، 88-89)

برگزاری گفتگوهای اسلام و مسیحیت ارتدوکس، حضور هیأت اعزامی کلیسای ارتدوکس در سمینار گفتگوی میان ادیان، حضور گروه‌های تئاتر روسیه و فیلم‌های روسی در جشنواره بین‌المللی فجر و اختصاص یکی از جوایز به سینماگر روس ملنیکف^۳، حضور ایران در نمایشگاه بین‌المللی کتاب مسکو و جشنواره فیلم مسکو و قازان، گشایش مراکز ایران‌شناسی و زبان فارسی در مناطق مختلف روسیه، برپایی نمایشگاه اسلام در روسیه در سال 1386 در تهران، تاسیس انجمن فرهنگی روسیه و ایران به عنوان سازمان غیر دولتی توسط ایران‌شناسان روس فعالیت‌هایی هستند که بر تحکیم روابط دو کشور در عرصه فرهنگ کمک نموده‌اند. (<http://moscow.icro.ir>)

در سال 1370 به منظور گرامی‌داشت امیر علی‌شیر نوایی یکی از خیابان‌های اصلی شهر مسکو به نام وی نامگذاری شد. (محمدی بدر 1387: 135)

در سال 1375 دبیرخانه انجمن‌های دوستی ایران با سایر دول در وزارت خارجه با دعوت از تعدادی از استادان دانشگاه و پژوهشگران ایرانی و مقامات فرهنگی سفارت روسیه در تهران نسبت به تشکیل انجمن دوستی ایران و روسیه اقدامات اولیه را انجام داد.

در سال 1376 هیأت مدیره انجمن دوستی روسیه و ایران به ایران سفر کردند و از مجلس شورای اسلامی بازدید کردند. تعدادی از دانشجویان و اساتید زبان فارسی در مراکز آموزش عالی روسیه همه ساله برای بازآموزی زبان فارسی به ایران سفر می‌کنند.

معرفی فرهنگ ایرانی و ترویج فرهنگ اسلامی یکی از ارکان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد و گشایش رایزنی فرهنگی ایران در سال 1378 در روسیه

¹. Ivan Ilyich

². Turgenev

³. Melnikov

نقطه عطفی در فعالیت‌های فرهنگی ایران در روسیه و تحکیم روابط دو جانبه در حوزه فرهنگ به شمار می‌آید. به دنبال آن تفاهم نامه فرهنگی بین وزارت فرهنگ دو کشور به امضا رسید.

در این سال مراسم دویستمین سال تولد الکساندر پوشکین شاعر توانمند روسی توسط انجمن دوستی ایران و روسیه بصورت با شکوهی برگزار شد. در این مراسم تعدادی از اشعار پوشکین و اشعاری که شعرای ایرانی در رثای پوشکین سروده بودند، قرائت شد. نمایش ((شاه سلطان)) توسط دانش آموزان مدرسه روسی در تهران اجرا شد و زندگی و آثار این شاعر بزرگ مورد بررسی قرار گرفت و در پایان فیلم ((بوریس گادونوف))^۱ به زبان فارسی به نمایش درآمد. همچنین نمایشگاهی از تابلوها و نوشته‌ها در مورد پوشکین برگزار شد که به شدت مورد استقبال جوانان قرار گرفت. (سنای و کرمی 1387: 89)

در سال 1379 در مسکو به همت پروفیسور نامکین^۲ رئیس مرکز تحقیقات استراتژیک بنیاد حمایت از همکاری‌های ایران و روسیه افتتاح شد که بیش از 19 وزارتخانه و سازمان دولتی در آن عضویت دارند.

به مناسبت یکصدمین سال وفات چخوف، مراسم هفته چخوف در سال 1383 در تهران برگزار شد که نشست‌های زیادی همراه با اجرای نمایشنامه‌های چخوف برگزار شد. (کریمی مطهر 1379: 48-56)

سیزدهمین جایزه جهانی کتاب سال ایران در سال 1384 در حوزه مطالعات اسلامی به کتاب «اسلام دکتترین زندگی» نوشته پروفیسور پرزروف^۳ و در حوزه ایران شناسی به کتاب «آموزش زبان فارسی» نوشته پروفیسور ایوانف^۴ اعطا شد. (ایراس 1384: 44)

در سال 1385 به مناسبت هزارمین سال بنیان گذاری شهر قازان (مرکز تاتارستان) نمایشگاه عکسی در فرهنگسرای ملل در تهران برگزار گردید. در این سال هفته هنر روسیه از سوی سازمان میراث فرهنگی برگزار گردید.

مطابق پروتکل همکاری بین روسیه و ایران که در سال 1383 به امضا رسید، هفته‌های فرهنگی روسیه در ایران برگزار شد و نخستین هفته فرهنگی ایران در روسیه در

¹. Boris Godunov

². Namkin

³. Prozorov

⁴. Ivanov

سال 1387 در مسکو افتتاح شد که بازتاب گسترده‌ای در محافل خبری این کشور داشت. آخرین یادداشت تفاهم همکاری بین دو کشور در سال 1387 در مسکو منعقد شد که امید است با تکیه بر آن روابط فرهنگی ایران و روسیه مستحکم تر شده و به سطح قابل قبولی ارتقا یابد.

برای گسترش روابط فرهنگی دو کشور توصیه‌های اجرایی زیر پیشنهاد می‌شود:

- 1- مبادله فیلم‌های سینمایی و تولید برنامه‌های تلویزیونی مشترک
- 2- برگزاری هفته هنر روسیه در ایران و هفته هنر ایران در روسیه
- 3- معرفی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی روسیه که امکان تحصیل برای ایرانیان فراهم باشد
- 4- برگزاری تورهای گردشگری ارزان قیمت برای طبقات متوسط جهت آشنایی با فرهنگ و تمدن یکدیگر و تسهیل در امر صدور ویزا
- 5- برگزاری کلاس‌های آموزش عمومی و ارزان قیمت زبان روسی و تامین کتاب‌های درسی نوین
- 6- ترجمه و انتشار آثار نویسندگان و شعرای نوین روسیه به زبان فارسی و نیز ادبیات نوین ایران به زبان روسی و مبادله این نوع آثار (به علت شرایط نامناسب اقتصادی می‌توان در این زمینه مبادله پایاپای انجام داد که کاهش هزینه‌ها و ارزان بودن قیمت تمام شده و در نهایت گسترش کتاب خوانی و مبادلات فرهنگی را به دنبال خواهد داشت)
- 7- برقراری برنامه تبادل استاد و دانشجو ضمن مشخص نمودن کمیت آن
- 8- برگزاری نیم روزهای ایران و روسیه در مراکز علمی، دانشگاهی و اتاق‌های بازرگانی
- 9- تعریف پروژه‌های مشترک بین مؤسسات تحقیقاتی و دانشگاهی دو کشور (سنایی و کرمی 1387: 92-93)

نتیجه‌گیری

پیوندهای ایرانی و روسی در واقع متأثر از عوامل داخلی (بویژه نظام‌های سیاسی)، منطقه‌ای (محیط حائل میان دو کشور) و بین‌المللی (نگرانی جدی نسبت به ساختار شکل

گرفته در دوران پس از جنگ سرد و بویژه پس از 11 سپتامبر 2001) به پیش رفته است و در واقع با تحول در هویت، ژئوپلیتیک و تهدیدهای دو کشور، در سطوح سه‌گانه (داخلی، منطقه ای و بین‌المللی) فضای لازم را برای همکاری فراهم ساخته است.

پیشرفت روابط فرهنگی با موانعی روبرو است که علت آن مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و تاریخی است. علی‌رغم وجود اشتراکات تاریخی و فرهنگی میان دو ملت ایران و روسیه در گذشته، می‌توان تصریح کرد که حوادث تاریخی و سیاسی گسترش و تعمیق روابط دو کشور را در عرصه فرهنگ بسیار محدود و یک سویه ساخته بود. یکی از موانع موجود در راه گسترش تماس‌های فرهنگی پندارهای نسبتاً منفی مردم ایران راجع به روسیه است که همواره در طول تاریخ به عنوان یک قدرت تصاحب‌گر و سلطه‌گر در اذهان اکثر ایرانیان یاد می‌شود. البته به نظر می‌رسد جوانان روسیه نیز اطلاعات کامل و دقیقی درباره تاریخ و وضع کنونی ایران ندارند. متأسفانه امروز بدلیل تبلیغات منفی غرب، تصویر خوشایندی از ایران در اذهان مردم روسیه وجود ندارد و تغییر این وضع و برطرف کردن ذهنیت‌های منفی تاریخی وظیفه اصلی محققین تاریخی فرهنگیان و سیاستگذاران هر دو کشور می‌باشد.

در سال‌های اخیر و به مدد افزایش روابط اقتصادی و سیاسی دو کشور نوعی تعامل تقریباً پایا پای در حوزه فرهنگ بوجود آمده است. وجود چندین میلیون مسلمان در روسیه و آشنایی ساکنان جمهوری‌های مسلمان نشین با زبان و فرهنگ ایرانی باعث تلاش مضاعف مسئولان فرهنگی ایران و برنامه ریزی‌های خاص شده است.

منافع ملی عامل مهمی است که تاثیر فوق‌العاده‌ای در روند گسترش روابط دو کشور دارد. اگر اشتراک منافع و شباهت دیدگاه‌های دولت‌ها وجود داشته باشد روابط و همکاری آنها ترقی بیشتری پیدا می‌کند و برعکس رویارویی و رقابت دولت‌ها و تضاد منافع آنها در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و یا ایدئولوژیکی منجر به رکورد روابط دوجانبه می‌گردد.

در حال حاضر یکسان بودن منافع استراتژیک در منطقه آسیای مرکزی و منافع اقتصادی باعث گسترش روابط سیاسی و اقتصادی دو کشور شده است و همین بالا بودن سطح روابط سیاسی می‌تواند به گسترش روابط فرهنگی نیز کمک کند. شرایط کنونی بستر مناسبی برای همکاری شایسته میان دو کشور است چرا که از یک طرف ایران در جهان اسلام هر روز موقعیت ممتازتری پیدا می‌کند و از این رو می‌تواند یکی از پل‌های ورود روسیه به جهان اسلام باشد و از سوی دیگر ایران هم می‌تواند از ظرفیت‌های روسیه در روابط بین‌الملل بهره‌مند شود.

منابع و مأخذ

1. آقازاده، حسین، " فرهنگ نیلگون در سرزمین روس"، 1383، تهران، انتشارات باز، چاپ اول.
2. ابراهیمی ترکمان، ابودر، " چرایی و چگونگی تعاملات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با روسیه"، فصلنامه ایراس، 1388، تهران، شماره 22.
3. سنایی، مهدی و کرمی، جهانگیر، مجموعه مقالات روابط ایران و روسیه، 1387، تهران، انتشارات ایراس، چاپ اول.
4. شجاعی، محسن، "همایش بین المللی روسیه و ایران: گفتگوی تمدن‌ها"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، تابستان 1386، تهران، شماره 58.
5. کریمی مطهر، جان الله، "نگاهی به تاثیر متقابل ادبیات فارسی و روسی"، مجله پژوهش زبان‌های خارجی، بهار و تابستان 1379، تهران، شماره پیاپی 8.
6. محمدی، محمدرضا، "واژگان روسی در زبان فارسی"، فصلنامه ایراس، 1385، تهران، شماره 2.
7. محمدی بدر، نرگس، "نقش ترجمه در تعاملات فرهنگی ایران و روسیه"، مجله پژوهش زبانهای خارجی، بهار 1387، تهران، شماره 43.
8. تفاهم نامه همکاری‌های فرهنگی ایران و روسیه 2008.
9. دفترچه راهنمای پذیرش دانشجو در دانشگاه‌های دولتی سال 1387، سازمان سنجش آموزش کشور.
10. گاهنامه ایراس، 1384، تهران، شماره 7.
11. سایت خانه کتاب. www.ketab.ir
12. سایت رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مسکو. <http://moscow.icro.ir>
13. سایت کتابخانه ملی ایران. www.nlai.ir